

הערות על המשמעות המקראית של הנגב

ד"ר עמיהוד ישראלי

לזכר מוריית לתנ"כ - פרופ' יחזקאל קופמן וד"ר ארתור בירם

א. משמעויות השם

פירוש המונח המקראי "נגב" נרדף למונח **דרום**, כשם ש"ים" מצביע על כיוון מערב ככתוב - "אל קצה הירדן נגבה, זה גבול הנגב" (יהושע יח, יט). לעתים מוצמד השם המקראי "תימן", בהוראת דרום, לנגב, כגון - "ופאת נגב תימנה" (יחזקאל מז, יט; שמות כז, ט). תימן היא הדרום, וכן גם בערבית: **ימן**. "בנימין" הוא בן-הדרום, הדרומי מכל שבטי בית-רחל. בספר דניאל פרק יא מושאל המושג נגב-דרום ל... מצרים, שכן הנוסח מכנה את תלמי IV, מלך מצרים, כ"מלך-הנגב"...

למרות הזהות בין נגב לדרום, הרי קיימת גם משמעות אחרת למונח, משמעות גיאוגרפית מובהקת. "נגב" או "ארץ הנגב" (בראשית כ, א; כד, סב; במדבר יג, כט) הינו חבל מוגדר, יחידת-שטח גדולה, המשתרעת באגפה הדרומי של ארץ-ישראל. והראיה המקראית מצויה בסיפור עלייתו של אברהם ממצרים: "ויעל אברהם ממצרים, הוא ואשתו... הנגבה" (בראשית יג, א). למרות שעלה **צפונה** ממצרים, עלה

לנגב (במשמעות הגיאוגרפית, כאמור). עצם הנדידה ממצרים התחתית הנמוכה לנגב
ההררי (עד אלף מטר ויותר) כרוכה בעלייה.

יתרה מזאת, במקרא מופיע הנגב כיחידת נוף בסיסית בצוותא עם יחידות חשובות
אחרות - השפלה, ההר, הערבה והמדבר, ככתוב: "בערבה, בהר ובשפלה ובנגב ובחוף
הים" (יהושע יב, ח), וכן "ומן השפלה ומן ההר ומן הנגב" (ירמיהו יז, כו). השורש
נ'ג'ב לא מצוי במקרא, אלא במקורות תלמודיים, כגון: "והקב"ה הוא מוציא מעט
רוח ומנגב את הארץ", וכן "נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה ונתנגבה
הארץ" (ירושלמי, תענית פג). למרות זאת ייתכן, כי רמז למשמעות השורש נ'ג'ב
נרמז כבר במקרא לאמור: "כי ארץ הנגב נתתני" (שופטים א, טו) - במובן של ארץ
שחונה ויבשה. בניגוד למושג הגיאוגרפי "נגב", הרי שהכינוי "דרום" או "דרומא" (לפי
אונקלוס) הקיף לא רק את הנגב אלא את כל א"י הדרומית, ובכללה קידמת-סיני.

ב. תחומי הנגב

המקרא מבחין בין הנגב לשפלה, אך גם מסמיק אותם זה לזו, כגון - "והנגב והשפלה
יושב" (זכריה ז, ז); "ופלשתים פשטו בהרי-השפלה והנגב ליהודה" (דברי-הימים ב,
כה, יח). "הנגב ליהודה" אינו אלא סביבותיה של באר-שבע העתיקה, ככתוב: "ויצאו
אל נגב-יהודה באר-שבע" (שמואל ב, כד, ז). כיוון שהמקרא אינו מסמן תוואי
מדויק, מתעוררות שתי בעיות והן: מהו גבול הנגב והשפלה והיכן עובר גבול הנגב
וההר. המקרא תוחם את יחידות הנוף גם לפי הקריטריון האתני: "עמלק יושב בארץ
הנגב, והחתי והיבوسی והאמורי יושב בהר, והכנעני יושב על הים ועל הירדן" (במדבר
יג, כט). אולם המקרא כולל גם בנגב את דרום הרי-יהודה (חברון), כמצוין בספר
יהושע טו, שבו מופיעה רשימת הערים למטה שמעון הנכללת בערי הנגב; ומסתבר
אפוא, שנחלת שבט שמעון הוותה מובלעת מוטמעת בנחלת יהודה. כמה מערי שמעון
מזוהות בדרום הרי יהודה, כגון: עֵיטָם (כ"ד ק"מ צפונית לדביר), קָמוֹן (12 ק"מ
דרומית לטיהרייה, או אולי ליד צקלג), מדמנה (אוס-דמנה?), כ"ד 19 ק"מ

צפונית-מזרחית לבאר-שבע), וסנסנה (אוס-שמסיניאת! כ-17 ק"מ צפונית-מזרחית לבאר-שבע).

הכללת דרום הרי-יהודה בנגב מוצדקת מהיבט אקלימי עקב שכחות שנות הבצורת והשחינות בשוליים ההרריים הללו. ניתן ללמוד על כך גם מהמונח "נגב-כלב" (שמואל א, ל, יד). בדומה למדבר-יהודה, המתחלק במקרא לכמה וכמה "מדבריות", קרי - לחלקות למרעה צאן, דובר, ("ורעו כבשים כדברס", ישעיהו ה, יז), כן גם הנגב מתחלק לחמישה "נגבים": "נגב-יהודה, נגב-הירחמיאל, נגב הקיני" (שמואל א, כז, י), "נגב-הכרתי ונגב-כלב" (שמואל א, ל, יד). זה האחרון, נגב-כלב, השתרע דרומית מחברון, שכן עכסה בת-כלב פונה אל אביה בבקשה: "הבה לי ברכה כי ארץ הנגב נתת לי גולות מים" (שופטים א, טו).

קיימת גם הבחנה מקראית בין מדבר לבין נגב. בנגב נכלל, לעתים, גם חלקו הדרומי של מדבר-יהודה (אזור ערד), ככתוב: "ובני קיני, חותן משה עלו מעיר-התמרים (יריחו, ע. י), את בני-יהודה, מדבר יהודה אשר בנגב-ערד" (במדבר כא, א). והשווה גם לנוסח אחר: "מלך ערד יושב בנגב" (במדבר לג, מ).

הגבולות בין הנגב לשפלה, להר ולמדבר יהודה מעולם לא היו קבועים ויציבים. הסיבות לכך הן מגוונות - האופי המדברי למחצה, תהפוכות האקלים ושכחות הבצורות וכן ניידות התושבים. לפיכך, שכחה למדי גם תחלופת המושגים "נגב" ו"מדבר". למשל, סביבות באר-שבע, הכלולות אף בנגב-יהודה, מופיעות כ"מדבר באר-שבע" (בראשית כא, יד); ואליהו הנביא, בבורחו מפני המלך אחאב, המשך מבאר-שבע דרומה, "דרך יום במדבר" (מלכים א, יט, גד), ולא דווקא ב"נגב". לפי ח' בר-דרומא כולל הנגב את כל סיני(!). בספר במדבר יג מסופר על המרגלים שנשלחו לתור את הארץ מ"מדבר פארן", ומשה ציווה עליהם את המסלול כדלקמן: "עלו זה בנגב ועליתם את ההר" (במדבר יג, יז). הנגב השתרע אפוא צפונית לפארן, ואילו פארן מוקם סביב קדש-ברנע, או דרומה לה, שכן כתוב שהמרגלים חזרו משליחותם בארץ כנען ל"מדבר פארן-קדשה" (שם, יג, כו). לפי ספר במדבר יג, השתרע הנגב מקדש-ברנע צפונה, וזו גם המסקנה העולה מספר יהושע (שם, י, מ-מא): "ויכה יהושע את כל הארץ:

ההר והנגב... מקדש ברנע... ועד גבעון".

עדיין נותרה פתוחה השאלה האם עבר גבול הנגב בנחל מצרים. הגבול ששירטט משה תואר כדלקמן: "והיו תוצאותיו מנגב לקדש-ברנע, ויצא חצר-אדר ועבר עצמונה (קוצימה, ע.י.), ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים, והיו תוצאותיו הימה" (במדבר, ל, ב"ד). תיאור דומה מופיע בגבול שבט יהודה, שכלל בתוכו את שמעון: "ויהי לכם גבול נגב... ועלה מנגב לקדש-ברנע... ועבר עצמונה, ויצא נחל מצרים, והיו תוצאות הגבול ימה" (יהושע טו, ב"ד). המסקנה העולה והמתבקשת משני התיאורים הללו היא קיום מיתאם מלא בין הגבולות המיועדים המיוחסים למשה לבין גבולות כיבושי יהושע, המשקפים, למעשה, את המצב הטריטוריאלי וגבולות מטה יהודה בימי דוד ושלמה. נקודת הציון העיקרית במערך-הגבולות נשענת על קדש-ברנע ומעיינותיה, שהם בלעדיים בקידמת-סיני, וזו הוותה מיתחם אמפיקטיוני ומוקד לנוודים. נקודת ציון בולטת ונוספת מכוונת לאפיקו הרחב של ואדי אל-עריש, הוא נחל מצרים.

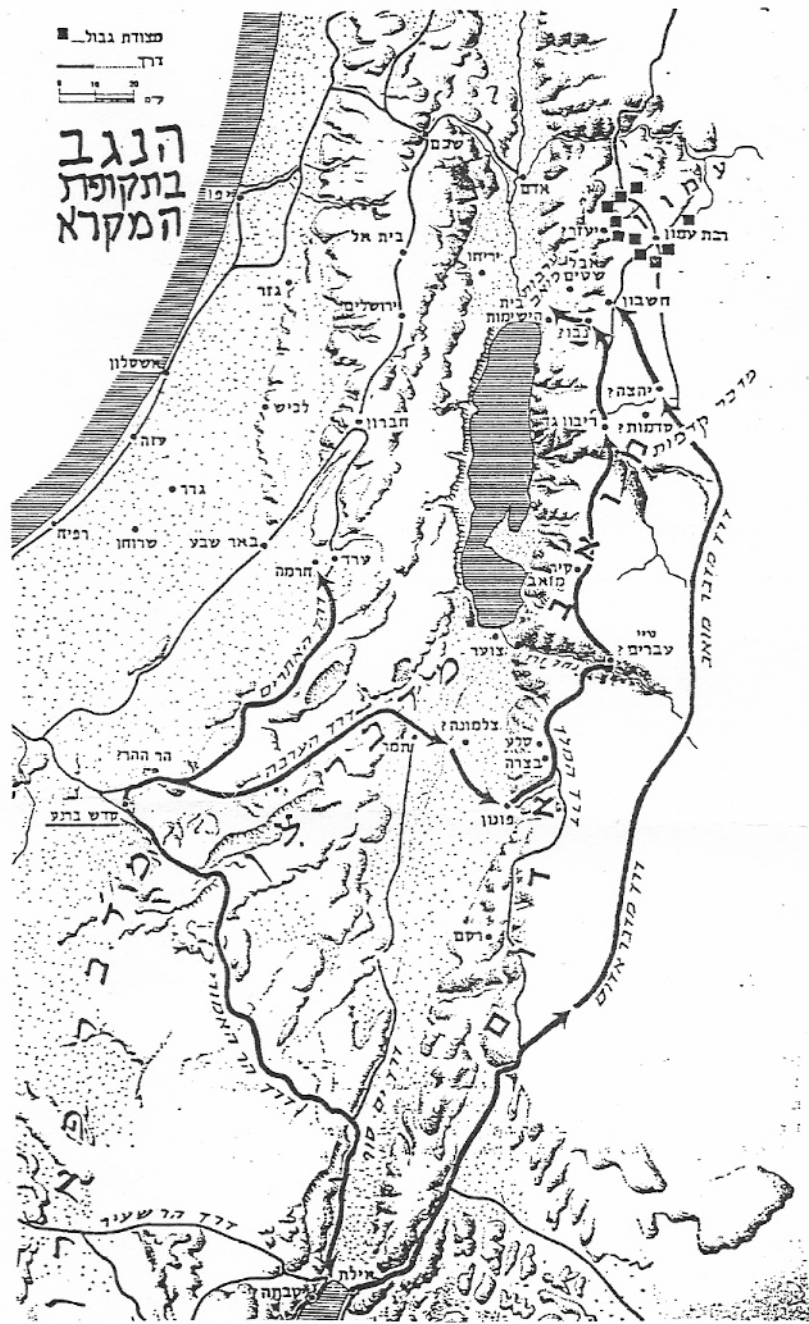
ג. סיכום

1. גבול הדרום המקראי של הנגב לא כלל שטחים המשתרעים מדרום לגבול עולי מצרים, והמכונים "מדבריות", כגון - מדבר צין, מדבר שור, מדבר פארן ומדבר סיני. לפיכך, ניתן להניח באורח כללי, כי מיתארו של גבול זה עבר מקצהו הדרומי-מערבי של ים-המלח, לאורך בקעת-צין, השפה-הצפונית של מכתש רמון, מצוקי-לוץ, קדש-ברנע וואדי אל-עריש הצפוני.
2. הגבול הצפוני ההיסטורי-מקראי של הנגב נקבע לפי רשימת ערי הנגב בספר יהושע (טו, כא-לב; יט, ב"ט), והוא חפף, כללית, את אפיק נחל גרר.
3. בתקופת המלוכה (להוציא את ימי הכובשים הגדולים) הגיע תחום שליטת יהודה בדרום לקו העובר מדימונה (בת-ימינו) לעבדת ולמישור-הרוח. לאורכו של קו זה נחשפו מצודות ישראליות רבות וסמוכות זו לזו.

4. בימי דוד, שלמה, יהושפט ועוזיהו הוסט גבולו הדרכומי של הנגב עד "ים-אלות" מלכיס-ב, טז; ו; דבריהימים ב, ח, יז; כו, ב). שכן כבר דוד כבש את ארץ אדום (שמואל-ב, ח, יד), כשאילת שימשה הן כבירתה והן כנמלה היחידה. במסגרת המאמץ לפתוח נתיבי ים סדירים מעציון גבר לשבא (תימן) ולזהב-אופיר (אפריקה), יצאו ספינותיו הצידוניות של שלמה מיס-אילות לדרום הרחוק (מלכיס-א, ט, כו). עוזיהו (עזריה) מלך יהודה כבש את העיר שנית מידי אדום וקומם את הריסותיה (מלכיס-ב, יד, כב), אולם בימי אחז מלך יהודה נחסמה הגישה ליס-אילות, שכן אילת נפלה בידי רצין מלך ארם, אשר החזירה לידי האדומים (שם, טז, ו).
5. הנגב כולו שימש כרצועת מעבר גיאוסטרטגית לקדקוד מפרץ-אילת, וחובר אליו הן על ידי דירב-אל-עזיה (דרך עזה) במערב, והן על ידי דרך-הערבה ("דרך ים-סוף" המקראית) במזרח. מבחינה זו לא השתנו הנתונים והתנאים הבסיסיים. חשיבותם - במקומם מונחת.

ספרות רקע כללית

1. אהרוני, יי. איי בתקופת המקרא, גיאוגרפיה היסטורית, מוסד ביאליק, 1962.
2. אהרוני, יי. הארכיאולוגיה של איי, שקמונה, 1978.
3. אפעל, יי. (עורך), ישראל ויהודה בתקופת המקרא (בהיסטוריה של איי, כרך שני), כתר ויד בן-צבי 1984.
4. ביילי, די. הגיאוגרפיה של המקרא, מסדה, 1961.
5. ליור, יי. (עורך), היסטוריה צבאית של איי בתקופת המקרא, מערכות, 1964.
6. קלאן, זי. נחלות שבטי ישראל, מוסד ביאליק, 1967.
7. קרמון, יי. מעמדה הגיאופוליטי של אילת ותמורותיו ההיסטוריות (במאמרים נבחרים בגיאוגרפיה של איי), אריאל, יולי 1985.

מפת הנגב בתקופת המקרא